

Stanko Piplović

RADOVI NA SAKRALNIM GRAĐEVINAMA U SPLITU
I OKOLICI NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE

*Crkva sv. Petra
u Muću Gornjem*

Napoleonovi ratovi su temeljito potresli Evropu, a toga nije bila pošteđena ni Dalmacija. Odlukom Bečkog kongresa 1815. godine Austrija je definitivno dobila ovaj kraj. Ali tek u drugoj polovici prošlog stoljeća prilike su se smirile i stabilizirale. Nova vlast ne brine više samo o tome kako da očuva teritorij na istočnoj obali Jadrana koji je stekla, nego uvodi i organizira na novim načelima upravu, sudstvo, školstvo, kulturu i zdravstvo. Da bi taj sustav društvenih djelatnosti mogao funkcionirati potrebne su bile brojne i raznovrsne građevine javne namjene. Posebna se pažnja posvećuje kulturnim objektima. Iako se radilo na svim takvim zgradama: samostanima, biskupskim palačama, sjemeništima i stolnim crkvama, ipak je osnovna briga države bila usmjerena na izgradnju i održavanje župskih crkava i kuća. To je i razumljivo jer je mreža župskih ureda, s obzirom na poslove koje je obavljala, bila od velike pomoći tadašnjoj upravi.

Kultne građevine su spadale u nadležnost Ministarstva za bogoštvlje i nastavu u Beču. Ono je odobravalo sredstva za građenje iz vjerozakonske zaklade. Bavilo se uglavnom novogradnjama te za njih odobravalo projektnu dokumentaciju, kolaudacije i drugo. Dalmatinsko Namjesništvo u Zadru je bilo zaduženo za organizaciju čitavog posla u pokrajini. U svom je sastavu imalo građevinsku službu s tehničkim stručnjacima, a koja se razvijala u skladu sa sve većim potrebama. Notifikacijom br. 1643 od 14. XI 1860. Državna građevinska služba u Dalmaciji je bila organizirana u 6 građevinskih distrikata: Zadar, Šibenik, Split, Makarska, Dubrovnik i Kotor. Na njihovom čelu su bili građevinski kapetanati. Treći distrikt Split je obuhvaćao sudska okružja Split, Trogir, Omiš, Supetar na Braču, Stari Grad, Hvar, Vis, Sinj i Vrliku. Prema odluci Ministarstva unutrašnjih poslova br. 3397 od 26. X 1871. uvedena su još dva građevinska distrikta Knin i Sinj. Novo ustrojstvo je stupilo na snagu 1. I 1872. Tada su iz 4. građevinskog distrikta Split otpala sudska okružja Sinj i Vrlika.¹⁾ U nadležnost Namjesništva je spadalo planiranje i predlaganje unošenja u državni budžet potrebnih radova. Suradivalo je s Ministarstvom u Beču kod svih radova i slalo mu izvještaje. Bavilo se pretežno popravcima građevina. U tom smislu je odobravalo osnove, pogodbe za izvedbe, obavljalo isplate, rješavalo zakupnike obaveza nakon završetka radova i dodjeljivalo pripomoći za manje popravke.

Radovi su davani u zakup privatnim poduzetnicima putem javnih dražba. S odabranim poduzetnikom je sklapana pogodba, a on je sa svoje strane polagao novčano jamstvo da će radove izvršiti dobro i navrijeme. Isplata se vršila sukcesivno zavisno od napretka gradnje. Nakon završetka poduzetnik je morao još određeno vrijeme održavati zgradu, a onda bi ga tehničkim izvidom oslobodilo obaveze i bilo mu vraćeno jamstvo. Dio poslova Namjesništvo je naredbama prenosilo na kotarska poglavarstva. Na osnovu toga poglavarstva su slala mjernike na teren da utvrde stanje pojedinih građevina i vodili rasprave oko sufinanciranja. Zatim su vršila prepravke na osnovama, radila troškovnike i brinula se oko ugovaranja radova. Financiranje je vršeno iz vjerozakonske zaklade tako da su najčešće i sami mještani morali sudjelovati određenom svotom, a ponekad i crkva. U realizaciji je bilo mnogo problema radi oskudice sredstava. Pored toga u Namjesništvu i u kotarskim poglavarstvima je nedostajalo građe-

vinskih stručnjaka, a poduzetnici su bili slabi. Tako su se gradnje otezale godinama. Stanje se donekle poboljšalo kada je sredinom 1896. došao iz Sarajeva u Zadar arhitekt Č. Iveković koji je u Namjesništvu preuzeo dužnost referenta za bogoštovne zgrade. On je s pomoćnicima radio projekte te obilazio teren gdje je sudjelovao u određivanju lokacija za nove objekte, nadzirao radove i obavljao druge poslove.²⁾

Političko-teritorijalna organizacija Dalmacije se s vremenom mijenjala. Godine 1880. pokrajina je bila podijeljena na 13 kotara. Sam kotar Split je obuhvaćao općine Bol, Milnu, Nerežišća, Postira, Pučišća, Supetar i Sutivan na Braču zatim Šoltu, Omiš, Split, Klis, Muć, Lečevicu, Sućurac, K.-Lukšić, K.-Novi i Trogir. Na ovom teritoriju veličine oko 189 tisuća hektara živjelo je 1869. godine 84.763 stanovnika, a 1880. godine 91.151 stanovnik.³⁾

Na čelu svakog kotara je bilo poglavarstvo. Ona su u svom sastavu imala građevinske stručnjake i mjernike koji su se bavili javnim radovima. Poznat je veći broj inženjera u to vrijeme na službi u splitskom poglavarstvu. Tako su 1871. godine bili u građevinskom distriktu:

- dr Vicko Polli, viši inženjer,
- Petar Giupanovich, pridodani inženjer,
- dr Juraj Marcocchia, pridodani inženjer,
- Josip Carunchio, građevinski praktikant,
- dr Šimun Grisogono, građevinski praktikant,
- dr Nikola Guina, građevinski učenik.

Do kraja sedamdesetih godina broj osoba se smanjio na dvojicu. U tom vremenu neki su napredovali, a drugi premješteni. Došli su i novi stručnjaci:

- Vicko Danilo, građevinski praktikant,
- Franjo Nonveiller, inženjer,
- Antun Inchiostri, građevinski učenik.

Godine 1902. u građevinskoj sekciji zu zaposleni:

- Ahil Savo, viši inženjer,
- Stjepan Musanić, inženjer,
- Franjo Nepomucky, inženjer,
- Ivan Vuletin, inženjer,
- Federik Niessner.

Do početka prvog svjetskog rata služba se dalje razvijala, brojno stanje se povećavalo, a također se mijenjalo i osoblje. Neki su opet otišli a drugi došli. U tom periodu određeno vrijeme su radili još sljedeći građevinski stručnjaci:

Ivan Juričević, Alfred Riboli, Adolf Friedland, Erald Marki, Ivan Narić, Konstantin Focke, Josip Monti, Andrija Radoš, Perikle Koludrović, Witold Sosnjak, Edvard Stipanović, Ivan Machiedo, Lovre Manola, Ivan Zlendić, Stjepan Burt, Adalberto Mixa, Toma Mužinić i Petar Koszan. Pored toga uvedena su radna mjesta cestara, vrtlara, čuvara vodovoda i hidranata.⁴⁾ Inženjer S. Musanić je premješten iz Šibenika u Split 1909, a 1912. A. Radoš iz Splita u Imotski gdje mu je povjerena uprava Građevinskog izloženstva.⁵⁾

Među navedenim stručnjacima bilo ih je koji su se posebno istakli. Uz svoj redovan posao bavili su se i radovima na zaštiti graditeljskog

nasljeda. Tako je viši inženjer A. Savo, voditelj građevinske sekcije, bio referent za radove na obnovi zvonika splitske katedrale. On je 1904. postao članom Povjerenstva Dioklecijanove palače. U tom svojstvu je istražio stabilnost istočnog zida palače i kolonata Peristila. Angažiran je i oko uvlačenja kapele sv. Duje koja je stršila iz sjevernog zida katedrale, kako bi se oslobodili antički stupovi periptera. Godine 1911. Savo je premješten u Namjesništvo, a na njegovo mjesto je imenovan Krunoslav Musanić, viši inženjer.⁶⁾ Musanić je prije dolaska u Split radio kao zemaljski mjernik na koje mjesto ga je 1892. imenovao Zemaljski odbor i dodijelio višem mjerniku B. Taminu. Dvije godine kasnije se oženio Maricom Bulat, nećakinjom dra G. Bulata, narodnog zastupnika i potpredsjednika Sabora.⁷⁾ Kao član Povjerenstva Musanić se zalagao za rušenje zgrade stare biskupije koja se nalazila sa sjeverne strane Dioklecijanovog mauzoleja. To je, i pored Bulićevog protivljenja, 1919. godine prihvaćeno.⁸⁾ Koncem 1922. on se zahvalio na članstvu u Povjerenstvu pošto je bio imenovan za generalnog inspektora voda i napustio Split.

Ukazom Namjesništva 1908. godine dodijeljen je kao pripravnik Ivan Presel, a 1913. imenovan je inženjerom u građevinskoj sekciji kotara Split. Tu je radio na projektiranju a zadužen je bio i za uređenje Dioklecijanove palače. Bavio se graditeljskom baštinom i o tome pisao. Surađivao je s Bulićem u istraživanju Salone.⁹⁾ Inženjer F. Baučić je premješten 1909. iz Kotora u Split gdje je ostao do 1912. godine kada je otišao na novu dužnost u građevinski odsjek Namjesništva. Kada su F. Bulić i Lj. Karaman istraživali starohrvatsku crkvicu sv. Petra u Priku kod Omiša, Baučić je napravio tehnički snimak s prikazom tlocrta, presjeka i pročelja.

U pregledu radova na sakralnoj arhitekturi neće biti obuhvaćen teritorij cijelog nekadašnjeg kotara Split, iako je predstavljao organizacijsku cjelinu, već samo uži prostor koji je otprilike u granicama današnje zajednice gradskih općina Split. Vremenski je ograničen na prijelazno razdoblje iz 19. u 20. stoljeće.¹⁰⁾

Logično je da su upravo u gradu Splitu, s obzirom na njegovu funkciju i značaj, izgrađeni u to vrijeme brojni sakralni objekti. Tako je u vremenu 1855—1864 preuređena crkva sv. Frane na Obali, a 1908. ponovo izgrađen samostan do nje. Tijekom 1863. općinska uprava i inženjerijski vojni odjel su popravili zvonik sv. Arnira. Radove je izveo M. Betizza. U periodu 1867—1868. na mjestu stare podignuta je prostranija crkva Gospe od Dobrića, a prema nacrtu dr E. Vecchietija u neoromaničkim oblicima. Zatim je 1868. završena nova zgrada Sjemeništa na Skalicama prema projektu koji je napravio F. Locati.¹¹⁾ Po nacrtu D. Marcocchije završena je 1871. crkva sv. Petra na Luću. Dominikanci su 1878, posebnim zauzimanjem priora V. Matijace, poduzeli velike radove na obnovi svoje crkve na Pazaru. Ona je više puta stradala u prošlosti posebno u vrijeme turske opasnosti. To je bila najprostranija crkva u gradu. Izmijenjen joj je krov, a vrlo zapuštena unutrašnjost sada je temeljito uređena. Glavno pročelje, jedan neugledan i slab zid s ulazom i okruglim prozorom iznad, obloženo je bijelim kamenom. Osudna sredstva nisu dopuštala bogatiju ornamentiku, ali je izvedba skladna u svojoj jednostavnosti. Projekt je izradio inž. dr J. Antonelli, koji je poznat po tome što je radio na obnovi Diokle-

cijanovog akvadukta. Radove na crkvi je vodio Hanibal Franchini. Konačno 4. VIII 1880, nakon pune 2,5 godine crkva je svečano ponovno otvorena.¹²⁾

Godine 1884. sagrađen je samostan i crkva sv. Klare na Bačvicama te crkva sv. Ante na Matejuški. Kao graditelj velike zgrade isusovačkog samostana spominje se E. Vncchietti i poduzetnik V. Šegvić. Vjerojatno je prvi bio projektant, a drugi izvođač radova. Kada je zgrada bila gotova, kolaudaciju je izvršio dr J. Slade iz Trogira.¹³⁾ Zatim je 1896. sagrađen samostan i crkva Gospe od Ančela u Ćiril-Methodovoj ulici, a 1903. nova biskupska palača na Lučcu po nacrtu arhitekta Ć. Ivekovića. Koncem 1914. je završena zgrada ženskog franjevačkog samostana na Lovretu.¹⁴⁾

Za većinu ovih radova sredstva je osiguravala samo crkva, ali je bilo takvih koje je sufinanciralo Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu. Tako je 1899. dodijeljena pomoć od 200 forinta za popravak starohrvatske crkvice sv. Martina iz 9—10. stoljeća koja se nalazi u hodniku zida Dioklecijanove palače iznad Zlatnih vrata. Uvjet je bio da se radovi izvedu u dogovoru s konzervatorom F. Bulićem. Rad je završen tijekom ljeta. Dana 6. IV 1900. na 5. sjednici Centralne komisije za spomenike podnio je dr W. Neumann izvještaj koji je dostavio Bulić. Radovi su bili uspješni, ali zbog nepredviđenog popravka na zidovima, dodijeljeni novac nije bio dovoljan pa je Komisija preporučila da država preuzme čitav trošak. Konačno je 1905. likvidiran dug od 683 krune koje su bile dodijeljene kao državna pomoć.¹⁵⁾

Godine 1899. dodijeljena je pripomoć od 4000 forinta za troškove restauriranja tornja koji je u sklopu franjevačkog samostana u Poljudu. I ovi radovi su izvedeni u dogovoru s konzervatorom i pod kontrolom državnih tehničkih organa. Pored toga, od brojnih nadgrobnih ploča koje su se nalazile u samostanu, konzervator je odabrao najvažnije i one su ugrađene u zidove klaustara. Tako su zaštićene od oštećenja.¹⁶⁾ Župska crkva sv. Križa u Velom varošu je podignuta u 17. stoljeću. S vremenom joj je dotrajao krov pa je 1878. nad srednjim dijelom provizorno učvršćen da se otkloni opasnost za ljude u crkvi. P. Marinković je napravio projekt za privremenu stabilizaciju. On je s tesarima i izveo radove, ali je 1880. upozorio da krov nije siguran pa treba nešto poduzeti. Na to je općinska uprava imenovala komisiju od 5 tehničkih stručnjaka koja je 6. ožujka bila na mjestu. S vremenom su i neki drugi dijelovi propali. Zato je napravljena osnova za popravak crkve i zvonika koja je odobrena 1902. Ukupni trošak je iznosio 13.620 kruna u čemu su sudjelovali i stanovnici.¹⁷⁾ Čitavoj ovoj opsežnoj graditeljskoj aktivnosti treba dodati da je u to vrijeme popravljena unutrašnjost stolne crkve, nekadašnjeg Dioklecijanovog mauzoleja, temeljito restauriran njen zvonik, a planirana je i izgradnja katedrale što nije ostvareno.

* * *

U naseljima splitske okolice izgradnja sakralnih građevina je naravno bila daleko skromnija. Za posljednji decenij prošlog stoljeća postoje neki podaci o onome što je planirano i kako je ostvareno. Tako je za 1891. odobreno za već započete radove na crkvi u Muću Gornjem 582 forinte, za crkve koje se ponovno trebaju predati zakupniku u Lećevici 300 i

Č. Iveković, crkva sv. Stjepana u Grohotama na Šolti. Pogled na apsidu

Žrnovnici 274 forinte. Za 1892. godinu odobreni su popravci crkve u Lečevici te župskih kuća u Slatinama, Kotlenicama i Radošiću. Osim toga je predviđena gradnja nove čatrnje uz župsku kuću u Slatinama i konjušnice u Srinjinama.¹⁸⁾ U 1893. Namjesništvo je dalo u zakup popravke crkve u Brštanovu, župskih kuća u Radošiću, Kotlenicama i Neoriću, pravoslavne parohijske kuće u Broćancu. U pogledu građenja novih župskih crkava u Sitnome i Neorić-Sutini nastale su neke teškoće. Da bi se u 1894. mogli dovršiti radovi na bogoštovnim zgradama i započeti novi, Namjesništvo je početkom 1893, a na temelju već izrađenih osnova i dogovora o sufinanciranju, proračunalo potrebnu svotu za cijelu Dalmaciju. Između ostalog ta sredstva bi se uložila u radove na crkvama u Sitnom, Neoriću, Stobreču i Kambelovcu te župskoj kući u Brštanovu. Kako Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu nije moglo odobriti zatraženu svotu da bi se izvelo sve što je planirano, Namjesništvo je naredilo da se na splitskom području na temelju već prije prihvaćene odluke izvrše popravci crkve u Muću Donjem te župskih kuća u Slatinama i Radošiću. Zatim da se po novoj odluci poprave župske kuće u Kotlenicama i Neoriću.¹⁹⁾

Do 1875. godine postojala je u Solinu na Otoku skromna crkva podignuta izgleda u 17. stoljeću. Tada je izgorjela pa je 1880. izgrađena današnja župska crkva Blažene Djevice Marije, prostrana jednobrodna građevina s poligonalnom apsidom na istoku. Nacrt za veliki oltar je izradio dr E. Vicchiotti pa je crkovenarstvo ugovorilo izvedbu s majstorom P. Biličićem iz Splita. Kolaudaciju su 1888. izvršili viši mjernik J. Begna i općinski tehnik A. Bezić uz prisustvo projektanata. Da bi se otklonili neki nedostaci na crkvi, napravljena je 1904. i od Namjesništva odobrena osnova za popravak. Trošak je iznosio 1710 kruna u čijem su namirenju sudjelovali i mještani. Još 1896. sjeverno od apside počelo se s iskopima temelja zvonika. Tom prilikom se naišlo na vanjski zid starohrvatske bazilike na tri broda. Njeni ostaci su otkopani tijekom 1898. Nalaz ima veliki povijesni značaj jer je u atriju otkriven sarkofag kraljice Jelene. Stoga se odustalo od gradnje zvonika na ovom mjestu već je lociran jugozapadno od crkve. Ministarstvo je 1907. dodijelilo bratovštini potporu od 2000 kruna pa su radovi iste godine završeni.²⁰⁾

Godine 1890. dodijeljeno je crkvi u Vranjicu kod Solina 60 forinta iz vjerezakonske zaklade kao pomoć za neke manje popravke. Zatim je napravljena osnova za opsežnije radove. Ona je odobrena 1897. na iznos od 1173 forinte pa je 1902. sklopljena pogodba s izvođačom. Kotarsko poglavarstvo je 1897. poslalo mjernika u Vranjic da utvrdi stanje župske kuće i predloži što treba popraviti. Iduće godine na kući je postavljen gromobran.²¹⁾

Župska crkva sv. Lovre u Stobreču je jednobrodna građevina s poligonalnom apsidom na istoku i prigrađenom sakristijom na jugu. Zidana je pravilno klesanim kamenim blokovima. Radovi na ovoj crkvi su izvođeni još 1889, ali su izgleda zapinjali. Stoga je 1896. sklopljena pogodba s crkovenarstvom. Doprinos iz vjerezakonske zaklade je iznosio 3125, a od strane mještana 6280 forinta. Arhitekt Iveković je u prosincu bio u Stobreču da pregleda radove. U 1899. gradnja je završena i kolaudirana, a crkovenarstvo kao zastupnik je 1902. oslobođeno dalje obaveze održavanja.²²⁾ Četvrtasti zvonik ispred crkve i odvojen od nje podignut je tek 1932. troškom bratovštine.

Na trošak Ministarstva početkom 1890. završena je nova župska kuća u Stobreču. To je kamena jednokatnica podignuta zapadno od crkve. Vrlo je jednostavno građena bez ukrasa, samo s običnim međukatnim vijencem i nešto bogatijim završnim vijencem nad kojim je dvostrešni krov. Godine 1907. odobrena je osnova za popravak kuće. Trošak je iznosio 1618 kr. od kojih su 139 doprinijeli mještani.²³⁾

Današnja župska crkva u Žrnovnici podignuta je 1727. u oblicima skromnog baroka. Na njenom sjevernom bočnom zidu su jedna vrata. U nadvratniku je uklesana 1877. godina, možda vrijeme njihovog probijanja. Sredinom 1895. napravljen je troškovnik za popravak crkve. Radovi nisu bili veliki jer je trošak iznosio samo 67 forinta.²⁴⁾

Godine 1895. odobrena je osnova za popravak župske crkve u Mravincima. Radovi su povjereni crkovenarstvu uz pomoć od 150 for. iz vjerezakonske zaklade. Kako su radovi bili mali, do kraja godine su i završeni. Osnova za nove popravke i pregradnju crkve odobrena je 1901. uz neke preinake. Trošak je iznosio 945 kr. od kojih je 376 teretilo župljane. Namjesništvo je 1904. odredilo da se pristupi dogovorima između zainte-

resiranih strana oko osiguranja sredstava. Iduće godine raspisana je dražba i sklopljena pogodba sa zakupnikom. U to vrijeme, tj. 1896, usvojena je i osnova za popravak župske kuće u Mrvincima uz trošak od 154 forinte.²⁵⁾

Nova župska crkva u Kućinama građena je tokom 1889. godine. Već 1898. otišao je tamo mjernik iz Splita da pogleda crkvu i toranj i utvrdi što je potrebno popraviti. Na osnovu naredbe Namjesništva 1901, raspisana je dražba i dani u zakup radovi na iznos od 998 kr. u čemu su sudjelovali mještani s 247 kruna. Također je naređeno Kotarskom poglavarstvu u Splitu 1898. godine da sklopi pogodbu za popravak župske kuće Mravi ce—Kučine uz trošak od 154 for. od kojih je 69 išlo na teret mještana.²⁶⁾

Radovi na izgradnji nove župske kuće u Podstrani izvođeni su tokom 1889—1891. Troškovi su išli na teret države. Međutim već 1896. kotarsko poglavarstvo u Splitu je dalo ispitati stanje kuće, jer se na njoj pokazalo više nedostataka te je naredilo da se izradi troškovnik za uređenje obora i gradnju konobe. Tek 1904. je odobrena osnova za ove radove. Trošak je iznosio 4536 kr. od kojih je 2666 otpalo na mještane. Nakon toga se pristupilo poslovima za gradnju čatrnje. Osnova je izrađena i odobrena 1903. uz trošak od 4589 kr. od čega su mještani trebali doprinjeti 2933 kruna. Namjesništvo je također dozvolilo 1896. da crkvinarstvo u Podstrani izvrši na župskoj crkvi neke popravke za koje je po predračunu trebalo 3297 forinta.²⁷⁾

Putem redovne dotacije za 1889. godinu popravljena je župska kuća u Srinjinama. Nakon toga izgrađena je konjušnica pored nje te je 1897. poduzetnik oslobođen obaveza. U isto vrijeme je napravljena osnova za gradnju nove kuće. To pitanje se međutim oteglilo pa je 1898. odobren elaborat za nove popravke stare kuće uz trošak od 453 forinte. Godine 1897. Kotarsko poglavarstvo u Sinju je dobilo zadatak da na terenu utvrdi što treba da se popravi župska crkva u Srinjinama. Nakon toga je napravljena osnova koja je odobrena iduće godine uz trošak od 725 forinta. Tokom 1901. vršeni su već neki popravci.²⁸⁾

Godine 1893. odobrena je osnova za novu župsku crkvu u Sitnome uz trošak od 11.645 for. od kojih 3021 imaju osigurati mještani a 550 crkva. Istovremeno je odobrena osnova i za gradnju nove župske kuće u vrijednosti od 7016 for. uz učešće mještana od 2500, a crkve 30 forinta. Bilo je određeno, s obzirom na to da ima raspoloživih sredstava od ranijih godina za gradnju crkve, da se radovi odmah dadu u zakup, a za kuću da treba čekati iduću godinu. Međutim troškovi su bili veći od planiranih, pa je tek 1895. Ministarstvo odobrilo novi povišeni troškovnik. I prikupljanje sredstava od mjesnog doprinosa je išlo sporo pa je 1896. Namjesništvo požurivalo. Konačno je iduće godine Ministarstvo odobrilo da se dio troška za gradnju crkve, koji su bili dužni doprinjeti mještani, naknadno stavi na teret države pa je na osnovu toga naređeno poglavarstvu u Splitu da otvori dražbu za izvođenje.²⁹⁾

Župska crkva sv. Jurja u Kaštel-Sućurcu podignuta je 1691. na obali naselja. Godine 1899. je naređeno poglavarstvu u Splitu da pošalje mjernika na teren neka izvadi stanje crkve i utvrdi potrebne popravke. Početkom 20. stoljeća naselje je imalo 1700 stanovnika. Budući da je crkva bila već tijesna i mračna, planirana je izgradnja nove. Dva kilometra nad selom je crkva Gospe na Hladih. Crkva i groblje oko nje su prošireni 1887. Novi popravci na ovoj crkvi obavljani su 1908. godine.³⁰⁾

Župska crkva sv. Loure u Stobreču, konac 19. stoljeća

Stara crkva u Kaštel-Kambelovcu je sagrađena još 1577. godine. Bila je trošna pa je porušena. Crkovenarstvo je na trošak države poduzelo izgradnju nove crkve sv. Mihovila od kamena iz Segeta. Radovi su završeni u rujnu 1895, a novčane obaveze su riješene 1899. Međutim još iste godine pojavila se vlaga pa je poglavarstvo iz Splita poslalo mjernika da utvrdi uzrok.³¹⁾

Zvonik uz župsku crkvu u Kaštel-Lukšiću podignut je 1865. godine. Tada je akutan i problem popravka crkve. Zato je 1899. Namjesništvo pospješivalo izradu osnove. Dvije godine kasnije završen je i odobren elaborat za popravak krova. Planirani izdaci su dostizali 3184 kr. od čega su dio trebali sakupiti seljaci. Kako je crkva bila premalena, napravljena je nakon toga osnova za nove popravke i proširenje. Osnova za ove radove je prihvaćena 1908. uz trošak od 5718 kr. pa je određeno da se radovi daju u zakup. U isto vrijeme je odobrena pogodba za popravak i proširenje župske kuće.³²⁾

Župska crkva u Kaštel-Novome je bila mala i trošna. Stoga se još 1871. pristupilo izgradnji zidova nove crkve oko stare. Međutim slabo se napre-

dovalo zbog nedostatka sredstava. Godine 1901. Ministarstvo je dodijelilo pomoć crkvinarstvu od 10.000 kr. za dovršetak radova. O ovom problemu se raspravljalo i na 10. sjednici drugog odjela Centralne komisije za spomenike u Beču održanoj 3. svibnja iste godine. Nakon toga je srušeno staro zdanje. Radovi su završeni 1902, a početkom iduće godine crkva je blagoslovljena.³³⁾

Župska crkva u Kaštel-Štafiliću posvećena je 1799. Kotarsko poglavarstvo u Splitu je 1897. poslalo mjernika da provjeri njeno stanje i utvrdi što bi trebalo raditi. Godine 1903. Poglavarstvo je raspisalo dražbu i dalo u zakup popravak župnikove kuće uz trošak od 11.317 kruna, a 1908. Namjesništvo je odredilo izvršenje novih popravaka svotom od 816 kruna.³⁴⁾

Popravak župske kuće u Slatinama na Čiovu planiralo je Namjesništvo za 1893. godinu. Radove je izveo Marin Marasović. Kolaudirani su 1895, a nakon tehničkog pregleda iduće godine zastupnik je oslobođen svih obaveza prema gradnji. Ubrzo su bili potrebni novi popravci pa je napravljena osnova koja je odobrena 1906. uz trošak od 2500 kr. na teret vjerozakonske zaklade, dok je doprinos župljana određen u iznosu od 482 kruna. Nakon obavljenih svih prethodnih radova 1908. je počela gradnja.³⁵⁾ Na otoku Šolti u Grohotama, Donjem i Srednjem Selu otprilike su u isto vrijeme izvršeni radovi na sakralnim zgradama. Najprije se 1896. pristupilo pripremama za popravak župske kuće u Grohotama sagrađene 1861. godine. Radovi su počeli iduće godine uz novčanu dotaciju države. Kasnije se pokazalo da na zgradi ima i drugih nedostataka što je otežalo vrijeme završetka. Nedaleko od kuće je bila crkva sagrađena u 14. ili početkom 15. stoljeća. Kako je postala tijesna i trošna, pokrenuto je pitanje izgradnje nove. Projekt je napravio Č. Iveković. Dio sredstava je dala država, ali kako se nije mogao osigurati mjesni doprinos, radovi su otpočeli tek 1913. Tok čitave gradnje pratio je nedostatak novca, iako su bogatiji pojedinci davali doprinos, a seljaci sudjelovali u radovima. I tek je 1930. bila uglavnom dovršena prostorna crkva sv. Stjepana. Prilikom radova na novoj crkvi istraženi su pod Bulićevim nadzorom ostaci starokršćanske jednobrodne bazilike iz 5—6. stoljeća otkriveni u neposrednoj blizini.³⁶⁾

Tokom 1897. popravljena je župska kuća u Donjem Selu. To je bila samo privremena mjera jer je Ministarstvo još iste godine odobrilo osnovu za gradnju nove kuće. Ali tek 1903. raspisalo je Kotarsko poglavarstvo u Splitu dražbu za radove a Namjesništvo odobrilo pogodbu sa zakupnikom. Trošak je iznosio 18.472 kr. od kojih je 4733 teretilo župljane a 500 kr. crkvu. U istom selu je popravljena unutrašnjost župske crkve. U tu svrhu je 1908. odobren troškovnik na 848 kr. iz vjerozakonske zaklade.³⁷⁾ Namjesništvo je 1898. podnijelo Ministarstvu na odobrenje prvi nacrt za Gradnju nove župske kuće u Srednjem Selu. Prošlo je ipak još dosta vremena dok se ova namjera počela realizirati. Tek 2. listopada 1911. održana je u Kotarskom poglavarstvu u Splitu javna dražba za davanje u zakup radova. Početna vrijednost je utvrđena na 13.467 kr. iz vjerozakonske zaklade uz 10.742. kr. na što su procijenjeni doprinosi u naravi od strane župljana te prilog crkvinarstva od 433 kruna. Osnova za popravak župske crkve u istom selu je odobrena 1903. uz trošak od 5000 kr. u čemu je sudjelovala vjerozakonska zaklada s 2900 kruna. Naredba za raspisivanje dražbe je izdana 1908. godine.³⁸⁾

I u gotovo svim selima zagorskog dijela vršeni su koncem prošlog stoljeća radovi na sakralnim objektima. Tako je 1889. gradnja nove župske crkve u Muću Donjem već dobro napredovala. Nakon ocjene kvaliteta 1897. vraćeno je jamstvo od 1113 forinte nasljednicima poduzetnika Marka Grgića koji je u međuvremenu umro. Dvije godine kasnije dodijeljena je pomoć od 70 for. iz vjerezakonske zaklade crkovinarstvu za gradnju oltara. Godine 1901. završeni su popravci na crkvi. Međutim već 1906. odobrena je osnova za nove radikalne popravke s iznosom od 11.505 kr. od kojih je 3005 teretilo mještane. Pošto se suglasilo Ministarstvo, raspisana je dražba za izvođenje.³⁹⁾ Gradnja nove župske crkve sv. Petra u Muću Gornjem počela je 1871. godine. Prilikom kovanja temelja nađen je dio oltarne pregrade s važnim natpisom koji spominja hrvatskog kneza Branimira iz 9. stoljeća. Radovi su završeni tek 1891. redovnom dotacijom za tu godinu od 582 forinte. To je jednobrodna građevina. Ima pravokutni oltarni prostor ostatak stare crkve iz 18. stoljeća. Godine 1895. odobrena je osnova za popravak zvonika, a iduće godine bio je mjernik na licu mjesta da utvrdi druge potrebne popravke. Raspisana je dražba uz trošak od 608 for. od kojih je 30 teretilo župljane. Pogodba s poduzetnikom Ivanom Jelačić-Sovranom je sklopljena 1897, pa je istovremeno odobrena osnova za nove radove u visini od 464 forinte.⁴⁰⁾ Tokom 1914. crkvi je uz glavno pročelje dodan novi zvonik a 1917. sjeverna bočna kapela.

Dražba za popravak župske kuće u Muću Gornjem raspisana je 1896. godine. Predračunska vrijednost je iznosila 1295 for. od kojih je 185 išlo na teret župljana, a 90 na teret crkve. Potpisan je ugovor pa su radovi odmah počeli. U isto vrijeme su izvedeni nepredviđeni popravci uz trošak od 837 forinta. Kada su radovi završeni i istekla garancija, 1902. podmirene su sve obaveze prema poduzetniku. Ministarstvo je 1898. odobrilo nacrt za gradnju župske kuće u Muću Donjem pa je namjesništvo dalo Ivekoviću zadatak da napravi konačnu osnovu. Popravak na ovoj kući izvršen je tokom 1908. kada je odobrena osnova uz trošak od 854 kr. od kojih su 224 sakupili župljani.⁴¹⁾

Radovi na novoj župskoj crkvi u Ogorju Gornjem obavljani su 1889, a koncem rujna 1891. bili su potpuno gotovi. Međutim već početkom 1896. je izrađena i odobrena osnova za popravak zvonika. Predračunska vrijednost je iznosila 1127 forinta. Dražba za ove i još neke druge radove obavljena je 1898. Popravka je bilo i kasnije. Tako je 1902. godine određeno da se izvrše radovi uz trošak od 4913 kr. od kojih 1252 spada na mještane.⁴²⁾ Početkom 1897. završeni su popravci župske kuće u Ogorju. Radove je izveo sam župnik, a stajali su 387 for. što je snosila država.⁴³⁾

Nova župska crkva sv. Martina u Lečevici je sagrađena 1866. godine. Bilo je dosta problema oko njenog kasnijeg popravka. Godine 1891, iz zasada nepoznatih razloga, raspisana je po drugi put dražba u vrijednosti od 300 forinta. Konačno je Namjesništvo odobrilo radove. Međutim već 1897. Kotarsko poglavarstvo u Splitu je poslalo mjernika u selo da utvrdi građevno stanje crkve i predloži nužne popravke. Zatim je Namjesništvo 1901. naručilo na teret vjerezakonske zaklade ciborij za oltar. Iste godine otvorena je dražba i dani u zakup radovi u vrijednosti od 2047 kr. od kojih je 454 išlo na teret župljana. Koncem godine odobrena je pogodba s izvođačem.⁴⁴⁾ Lečevičkoj župi pripadaju također sela Korušće i Vučevica.

Područna crkva sv. Duha u Korušcima je sagrađena 1910. nedaleko od stare. Gradio je poduzetnik M. Ljubić.⁴⁵⁾ Nova župska kuća u Lečevici je sagrađena 1884. Godine 1896. napravljen je i odobren troškovnik za njen popravak. Ukupan trošak je bio 1150 for. od čega je 540 teretilo mještane. Radovi su povjereni općinskoj upravi. Nakon toga se pristupilo pripremama za gradnju čatrnje uz kuću. Izgrađena je osnova na vrijednost od 2797 kr. i odobrena 1902, ali radovi nisu izvedeni. Stoga je 1908. prihvaćena nova osnova na iznos od 3478 kr. od kojih je 1555 teretilo seljake. Istovremeno je odobrena i nova osnova za popravak kuće uz trošak od 4550 kr. od kojih je 1043 spadalo na župljane.⁴⁶⁾

Ministarstvo je 1893. u načelu odobrilo gradnju nove župske kuće u Prgometu. Za ove radove seljaci su imali doprinijeti 3311, a zaklada 5048 forinta. Planirano je da se prvi obrok od 3000 for. uvrsti u državni predračun za 1894. godinu.⁴⁷⁾

Hitni popravci u oboru župske kuće u Brštanovu prihvaćeni su 1893. a 1896. zakupnik Marko Bralić je potpuno završio popravke na kući. U isto vrijeme 1893, podnesena je Ministarstvu osnova za zidanje nove kuće uz trošak od 7770 for. na teret vjerozakonske zaklade. Nakon dražbe prihvaćena je 1895. ponuda Marina Marasovića. Radovi su trajali kroz 1896. i 1897. godinu. Zastupnik je oslobođen svih obaveza prema gradnji tek 1902. godine. Međutim ubrzo su se pokazali nedostaci pa je već 1906. odobrena osnova za popravak i dodijeljena pomoć od 550 kr.⁴⁸⁾ Godine 1872. na mjestu stare sagrađena je nova župska crkva Uznesenja Marijinog u Brštanovu. To je jednobrodna građevina s četvrtastom apsidom. Namjesništvo je 1893. odobrilo u načelu njen popravak. Trošak je iznosio 2509 forinta. U tu svrhu su seljaci trebali namiriti 632 forinte, ali je to teško išlo. Radove je 1895—96. izveo poduzetnik Mate Ljubić. Novi popravci su uslijedili 1908. uz trošak od 3848 kr. od kojih je doprinos sela iznosio 1648 kruna.⁴⁹⁾ Područne crkve u susjednom Niskom i Dugobabama podignute su 1912. godine.

Devedesetih godina rađena je u Namjesništvu osnova za gradnju nove crkve u Neorić—Sutini. Kako nije zadovoljila, napravljena je druga i 1893. poslana Ministarstvu na odobrenje. Predračunski trošak je iznosio 17.204 for. od kojih je 13.897 išlo na račun vjerozakonske zaklade. Pošto je obaviješteno od kotarskog poglavarstva da neke gradnje vjerskih zgrada slabo napreduju, Namjesništvo je 1895. izdalo uputstvo da se nastoje potaknuti poduzetnici neka pospješe radove. Naročito je istaknuta crkva u Neoriću koju je izvodio poduzetnik Miho Šegvić. Radovi su tada ubrzani, već je bio postavljen i gromobran, ali su se ipak protegli i na iduću godinu.⁵⁰⁾

Namjesništvo je 1893. odredilo da se počne s radovima na župskoj kući u Neoriću. Popravak je izvodio poduzetnik Jozo Milić. Uz to su 1895. godine odobreni i nepredviđeni radovi u vrijednosti od 842 for. u što je uračunata obaveza seljaka od 100 forinta. Radovi su završeni početkom 1897. pa se pristupilo njihovom kolaudiranju, a do konca godine isplaćena je poduzetniku čitava pogođena svota. Nešto kasnije župnik je gradio konjušnicu i čatrnju pored kuće za što mu je Namjesništvo 1901. dodijelilo više puta novčanu pomoć. Godine 1908. počele su pripreme za popravak kuće. Odobrena je osnova na trošak od 5924 kr. od čega su 1654 morali sakupiti mještani.⁵¹⁾

Crkovinarstvo pravoslavne crkve u Bročancu je 1895. podnijelo Namjesništvu molbu za popravak i proširenje župske crkve. Umjesto toga napravljena je osnova za novu crkvu, koja međutim nije zadovoljila pa je 1899. godine određeno da se izradi druga. O ovom pitanju se raspravljalo na sjednici Centralne komisije za zaštitu spomenika u Beču održanoj 24. V 1901. godine. Tom prilikom Ministarstvo je obavijestilo da će se stara crkva zadržati kao mrtvačka kapela kada se sagradi nova.⁵²⁾ Namjesništvo je 1902. odobrilo osnovu za popravak pravoslavnog parohijalnog doma u Bročancu uz ukupni trošak od 731 krune. Radovi su iduće godine dani u zakup. Nakon toga je 1905. kotarsko poglavarstvo u Splitu organiziralo dogovore o sufinanciranju za gradnju čatrnje kod doma uz trošak od 3083 kr. od kojih je 1083 išlo na teret mještana. Tek dvije godine kasnije odobrena je pogodba i određen početak radova.⁵³⁾

Radovi za temeljiti popravak župske crkve u Čvrljevu dani su u zakup 1895. troškom od 1335 for. od čega je 945 išlo na teret države. Iste godine odobrena je pogodba s poduzetnikom Ivanom Gotovcem. Tokom rada se pokazalo da su potrebni još neki popravci. Novi troškovnik je odobren 1896. na iznos 1077 for. od kojih je 696 spadalo na seljake. Godine 1902. prihvaćena je pogodba za gradnju konjušnice kod župske kuće.⁵⁴⁾

Na Klisu sred naselja nalazi se župska crkva Blažene Djevice Marije. Tu je ranije bila manja crkva koja je radi porasta broja stanovnika postala pretijesna. Zato je 1896. Iveković otišao na mjesto, utvrdio stanje i napravio nacrt za proširenje. Skice su bile gotove 1898. Postojećoj građevini dodane su dvije uske bočne lađe i četvrtasti zvonik. Vanjsku dekoraciju karakteriziraju jednostavni motivi renesanse. Radovi su trajali 1900—1902. godine. Troškove su snosili crkva i selo.⁵⁵⁾

Početkom 1897. godine odobrena je osnova za popravak župske kuće u Konjskom uz ukupni trošak od 319 forinta, a kotarsko poglavarstvo u Splitu je organiziralo dogovore o participaciji. Raspisana je dražba za najpovoljnijeg izvođača pa je 1899. sklopljena pogodba. Iste godine napravljena je osnova za gradnju čatrnje kod kuće uz trošak od 1184 forinte. Konačno 1901. su popravci bili gotovi pa je Namjesništvo oslobodilo poduzetnika dalje dužnosti održavanja i naredilo da mu se vrati jamstvo. Priprema za nove popravke uslijedile su 1907. Vrijednost planiranih radova je bila 1744 kr. od kojih je 294 teretilo župljane.⁵⁶⁾ Arhitekt Iveković je koncem 1897. otputovao u obilazak kotara Sinj i Split radi bogoštovnih zgrada. Bio je između ostalog i u Konjskom radi izbora mjesta za novu crkvu. U toku 1901. godine popravljena je također kapelica u Konjskom o državnom trošku.⁵⁷⁾

Kotarsko poglavarstvo u Splitu po nalogu Namjesništva je 1897. utvrdilo stanje župske kuće u Prugovu koja je bila trošna. Zatim je napravljena osnova za njen temeljiti popravak. Planirani trošak je iznosio 4320 kruna od kojih je 3900 kr. išlo na teret vjerezakonske zaklade, a ostatak od 420 na teret stanovnika. Osnova je odobrena i radovi otpočeli tek 1907. Nova crkva sv. Ante u Prugovu je građena od 1876. do 1880. godine. To je velika kamena građevina s oblicima neoromanike. Popravak crkve je počeo 1907. Prema predračunu to je stajalo 6505 kr. od kojih su 2296 trebali doprinijeti seljaci.⁵⁸⁾

Još 1893. određen je popravak župske kuće u Kotlenicama. Tokom 1897. godine bio je mjernik iz Splita, utvrdio tehničko stanje kuće i predložio nužne popravke. U skladu s tim 1901. izrađena je osnova uz trošak od 5563 kruna a 1903. odobrena pogodba i radovi predani zakupniku. Bilo je i manjih naknadnih popravaka uz trošak od 180 kruna. U 1903. godini Namjesništvo je iz vjerezakonske zaklade dodijelilo crkovinarstvu pomoć od 200 kr. za uređenje unutrašnjosti župske crkve u Kotlenicama.⁵⁹⁾

Osnova za popravak župske crkve u Radošiću usvojena je 1897. uz trošak od 473 for. dok se ne sagradi nova. U 1901. je određeno da se izvrše ostale radnje na munjovodu zvonika uz trošak od 171 kr. iz državne zaklade i 5 kr. na teret župljana. Za 1892. odobren je popravak župničke kuće u Radošiću pa su radovi iduće godine dani u zakup. Zatim se pristupilo pripremama za gradnju čatrnje pa je 1897. naređeno da se sastavi troškovnik po izrađenoj osnovi. Radovi su 1902. godine bili pri kraju.⁶⁰⁾

Područna crkva u Korušcima posvećena je Duhu svetome. To je bila kapela koja je proširena prije 1757. Koncem 1899. godine je naređeno da se utvrdi stanje i izradi troškovnik za njen popravak. Nedaleko od stare crkve sagrađena je 1910. nova.⁶¹⁾

Dosta rasprava je izazvala namjera da se sruši crkva u Dugopolju i izgradi nova. Na 11. sjednici drugog odjela Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje povijesnih i umjetničkih spomenika u Beču 10. V 1901, a na osnovu izvještaja sveuč. prof. dr W. Neumanna, zaključeno je da stara crkva nema neke vrijednosti, pa je odobreno njeno rušenje. Postavljen je samo zahtjev da se sačuva latinski natpis ugrađen u pročelju. Na to je Ministarstvo naredilo da se vidi bi li se mogao postaviti na istaknutom mjestu nove crkve. Na sjednici Povjerenstva u Beču 12. X konzervator F. Bulić je izvijestio da će se u slučaju rušenja crkve u Dugopolju pobrinuti da se ne izgubi natpis što se nalazi iznad glavnog ulaza.⁶²⁾ Koncem 1897. poglavarstvo u Splitu je poslalo mjernika u Dugopolje radi popravka župske kuće. Osnova za radove uz trošak od 4402 kr. je odobrena 1901, a pogodba dvije godine kasnije.⁶³⁾

Prvih godina našeg stoljeća župska crkva u Koprivnu je bila trošna pa je popravljena. Ali to nije bilo dovoljno već je 1905. napravljena osnova za druge radove. Računalo se da će novi trošak iznositi 782 kruna od kojih bi 292 teretilo mještane a 100 crkvu. Kako su se pripreme otegle, radovi su zakupljeni tek početkom 1908. godine.⁶⁴⁾

Sakralne građevine podignute koncem prošlog stoljeća, iako često skromne, dio su našeg ukupnog graditeljskog nasljeđa. Predstavljaju kariku u razvoju umjetnosti Dalmacije. Rađene su u tada uobičajenim oblicima eklekticizma tzv. neostilovima. U pojedinim su slučajevima prerasle standardne domete i mogu se uvrstiti u ostvarenja određenog kreativnog izraza. S druge strane u to vrijeme su izvršeni brojni građevinski zahvati: popravci, adaptacije i proširenja na postojećim kulturnim zgradama. S obzirom na njihovu starost i estetsku vrijednost neke od njih imaju svojstvo spomenika kulture. Poznavanje svake promjene na njima je značajno s konzervatorskog stajališta. Stoga je Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu u takvim slučajima kontaktiralo s Centralnom komisijom za istraživanje i održavanje povijesnih i umjetničkih spomenika u Beču. Ova

druga je pribavljala mišljenja od konzervatora i dopisnih članova s terena koji su bili zaduženi za pojedina područja. U to vrijeme je upravitelj Arheološkog muzeja u Splitu F. Bulić bio konzervator 1, 2. i 3. odsjeka za kotare Split, Sinj, Metković, Imotski, Makarska i Hvar.⁶⁵⁾

B I L J E Š K E:

- 1) Luigi Maschek: Manuale del regno di Dalmazia. Zadar 1871—79.
- 2) Stanko Piplović: Sakralna arhitektura Ć. M. Ivekovića u Dalmaciji. Referat na znanstvenom skupu u Klanjcu 15. V 1987.
- 3) K. Ljubić: Statistika pučanstva u Dalmaciji. Zadar 1885.
- 4) L. Maschek o.c. (1). — Il nuovo Schiesone Spalatino per l'anno 1902—1915, Split 1901—1914. — Svačić, Kalendar za 1904—1910. godinu, Zadar. Šematizam zemaljskih, državnih, vojničkih i drugih oblasti kraljevine Dalmacije.
- 5) Premještaj, Naše jedinstvo, Split 20. VII 1909. — U državnoj građevinskoj službi. Smotra dalmatinska, Zadar br. 57/1912 (dalje: SD).
- 6) Poglavar građevinskog odsjeka u Splitu. Narodni list, Zadar 18. III 1911.
- 7) Zemaljski mjernik za poljodjelske poboljšice. SD br. 33/1892. — Vjenčanje, Jedinstvo, Split 20. XI 1894.
- 8) Zapisnici sjednica Povjerenstva Dioklecijanove palače u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture Split.
- 9) S. Piplović: Arhitekti i crtači, suradnici don Frane Bulića. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split 1986. str. 252—254.
- 10) Godine 1888. u Zadru se javlja »Smotra dalmatinska« novine bliske dalmatinskoj vladi. Izlaze sve do završetka prvog svjetskog rata. Među domaćim vijestima donosile su gotovo svakodnevno rubriku »Crkve i župničke kuće« u kojoj su iznošeni podaci o kakvom se zahvatu radi, planirana sredstva i faza radova.
- 11) D. Diana: Prilog arhitekturi XIX stoljeća u Splitu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 21, Split 1980. str. 700—702. — I. Ostojić: Nadbiskupsko sjemenište u Splitu (1700—1970), Split 1971. str. 62—63.
- 12) Echi cittadini. L' avvenire, Split 31. V i 30. X 1878. — Ristauri. L' avvenire 7. I 1880. — Riapertura della chiesa di S. Domenico. L' avvenire 2. i 6. VIII 1880.
- 13) C. Fisković: Arhitekt Josip Slade. Trogir 1987. str. 34.
- 14) B. Nazor: Lovretske sestre. Split 1986. str. 42.
- 15) SD br. 43 i 47/1899, 96/1905. — Notizie antiquarie. Bullettino di storia e archeologia dalmata 22, Split 1899. str. 119 (dalje: BASD). — F. Bulić: Ristauro della chiesetta antica di S. Martino a Spalato. BASD 22, Split 1899. str. 234. — Naši spomenici u c.k. Središnjem povjerenstvu za stare spomenike. BASD 23, Split 1900. str. 144.
- 16) SD br. 68/1899. — Naši spomenici u Ć.k. središnjem povjerenstvu za umjetničke i povijesne spomenike. BASD 22, Split 1899. str. 176. — C. Fisković: Franjevački manastir u Poljudu. Novo doba, Split 12. IV 1936.
- 17) P. Marinović: Un pericolo. L' avvenire, Split 25. II 1880. — SD br. 81/1902.
- 18) Gragjevine. SD 1, IV 1891. — Bogoštovne gradnje. SD 4. V 1892.
- 19) Crkve i župničke kuće. SD 39, 43, 55/1893, 27/1894, 2/1895.
- 20) F. Bulić: Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom natpisu kraljice Jelene. Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, Zagreb 1898. str. 9—11. — Narod, Split 21. IX 1888. — SD br. 40/1904. i 48/1907.
- 21) SD br. 25/1890, 11 i 38/1897, 8/1898, 92/1902.
- 22) SD br. 92/1889, 10 i 99/1896, 16/1897, 45 i 66/1899, 25/1902.
- 23) SD br. 39/1890, 95/1907.

- 24) N. Božanić Bezić: Žrnovnički spomenici. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 16, Split 1966. str. 255 i 256. — SD br. 53/1895.
- 25) SD br. 53 i 100/1895, 72/1896, 29/1901, 91/1904, 53 i 82/1905.
- 26) SD br. 92/1889, 39, 41 i 95/1898, 85/1901.
- 27) SD br. 92/1889, 39 i 89/1890, 90/1891, 43 i 47/1896, 103/1904, 33/1908.
- 28) SD br. 25/1889, 62, 89 i 104/1897, 20 i 35/1898, 80/1899, 2/1901.
- 29) SD br. 80/1893, 68/1895, 44/1896, 9/1897.
- 30) SD br. 84/1899. — D. Pavlov, I. Vuletin: Iz povijesti Kaštela. Šibenik 1916. str. 6. 13. — D. Kečkemet: Kaštel-Sućurac, Split 1978. str. 200.
- 31) SD br. 96/1895, 63 i 86/1899.
- 32) SD br. 84/1899, 61/1901, 25 i 40/1908.
- 33) C. Fisković: Arhitekt Josip Slade. Trogir 1987. str. 34. — Naši spomenici u c.k. Središnjem Povjerenstvu za stare spomenike. BASD 1901. str. 191. — SD br. 36 i 86/1901.
- 34) SD br. 20/1897, 6 i 43/1903, 7/1908.
- 35) SD br. 88/1895, 69/1896, 31/1906, 78/1907, 29/1908.
- 36) SD br. 83/1896, 29 i 61/1897, 8, 27, 47 i 80/1898, 36/1899, 42/1905, 95/1906, 42/1908.
- 37) SD br. 14, 44 i 66/1897, 19 i 75/1903, 33/1908.
- 38) SD br. 60/1898, 51/1903, 27/1908. — Dražbeni oglas. Obrtnik, Split 1. X 1911.
- 39) SD br. 91 i 92/1889, 82/1897, 5/1899, 75/1901, 19/1906, 77/1907, 17/1908.
- 40) SD br. 26/1891, 54/1895, 16 i 102/1896, 45 i 67/1897, 73/1899. — M. Zekan: Prilog proučavanju arhitekture iz koje potječe natpis kneza Branimira u Muću Gornjem. Gunjačin zbornik, Zagreb 1980.
- 41) SD br. 17, 42 i 85/1896, 63/1898, 40/1902, 7/1908.
- 42) SD br. 92/1889, 39/1890, 11/1891, 31/1896, 11/1898, 93/102.
- 43) SD br. 23/1897.
- 44) SD br. 26/1891, 53/1893, 29/1897, 17, 20 i 97/1901.
- 45) J. Soldo: Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja. Split 1979. str. 54.
- 46) SD br. 38/1896, 20/1902, 22 i 28/1908.
- 47) SD br. 28/1893.
- 48) SD br. 25/1893, 101/1894, 73/1895, 46 i 73/1896, 24 i 87/1897, 61/1902, 39/1906.
- 49) SD br. 27/1893, 83/1895, 46/1896, 22/1908.
- 50) SD br. 25/1893, 38, 66, 87 i 96/1895, 18/1896, 15/1905.
- 51) SD br. 61/1895, 6 i 91/1897, 28/1901, 15/1908.
- 52) SD br. 81/1895, 20/1899. — Naši spomenici u c.k. središnjem Povjerenstvu za stare spomenike. BASD 24, 1901. str. 192.
- 53) SD br. 81/1902, 36/1905, 98/1907.
- 54) SD br. 36 i 63/1895, 78 i 93/1896, 31/1902.
- 55) SD br. 92/1896.
- 56) SD br. 11/1897, 40/1899, 59/1899, 64/1901, 103/1907.
- 57) SD br. 93/1897, 94/1901.
- 58) SD br. 79/1907, 45/1907, 80/1907.
- 59) SD br. 30/1897, 51/1901, 33, 74 i 87/1903.
- 60) SD br. 31 i 32/1897, 16/1901, 41/1902.
- 61) SD br. 89/1899.
- 62) Naši spomenici u c.k. Središnjem Povjerenstvu za stare spomenike. BASD 1901. str. 32 i 192. — SD br. 88 i 94/1901.
- 63) SD br. 89/1897, 6/1901, 66/1903.
- 64) SD br. 60/1905, 73/1907, 10/1908.
- 65) Konservatori c.k. Centralne komisije za umjetničke i historijske spomenike u Dalmaciji. SD 1. II 1899.